

ПЕР ЈАКОБСЕН

„ХАЗАРСКИ РЕЧНИК” КАО ПОВОД ЗА ТЕМУ
О ПРИСУСТВУ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
У СКАНДИНАВИЈИ (1960–2007)

Или зашто нећу да напишем рад о рецепцији
Милорада Павића у Скандинавији

САЖЕТАК: Аутор сматра да се у Скандинавији не указује довољно пажње српској (па и хрватској) књижевности, па нема могућности да се говори о *рецепцији* у пуном смислу речи, онако како су Х. Р. Јаус и В. Изер то дефинисали. Опредељујући се за мање обавезујући термин *присусиство*, аутор констатује да су преводи Павићевих дела добар повод за ширу расправу о присуству српске књижевности у Скандинавији. Са Павићевим присуством у Скандинавији је од српских писаца упоредиво само присуство Иве Андрића као добитника Нобелове награде за књижевност. После превода *Хазарског речника* (1988) на шведски, уследили су и преводи на дански (1994), а на норвешки тек 2004. године, што сведочи о томе да Норвежани прате српску књижевност са најмање ажурности. Од Павићевих књига на шведски су преведене: *Заувек и дан више* (1994), *Унутрашња страна ветра или Роман о Хери и Леандру* (1995), а све то дешавало се у тешким околностима врло оштрог ембарга и потпуне изолације Србије. Аутор потом даје преглед свих дела српске (и неких дела хрватске) књижевности која су преведена на дански, шведски и норвешки. На крају је наведен и куриозитетан податак да је дански композитор Маргенс Кристенсен, инспирисан *Хазарским речником*, створио три клавирске композиције.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: књижевност, писци, читаоци, превођење, присуство, рецепција, Скандинавија.

Угао нашег посматрања и проучавања пријема дела Милорада Павића последица је неколико фактора који су везани за име овог српског писца. Прво, о Павићу се обично говори као „најпознатијем, најпревођенијем и најтиражнијем” српском писцу у свету, па је природно видети да ли то заиста одговара ситуацији и у скандинавским земљама: подаци нам казују да се *Хазарски речник*, најрепрезентативније дело Милорада Павића и читаве једне епохе српске књижевности, појавио прво у Шведској, *Kazarisk uppslagsbok*¹, а касније су уследили *For alltid och en dag (Завек и дан више)*² и *Vindens insida eller Romanen om Hero och Leander (Унутрашња страна ветра или Роман о Хери и Леандру)*.³ *Хазарски речник* је објављен и у Данској, *Khazurernes bog*⁴, као уосталом и у Норвешкој, али доста касније у односу на Шведску и Данску. Ово појављивање најчувенијег Павићевог дела у Норвешкој, под називом *Kazarenes leksikon*⁵ – 15 и више година касније у односу на друге земље Скандинавије – отвара једно посебно поглавље, односно оставља места за размишљање и претпоставке (за неку другу прилику), јер очигледно је да Норвешка у овом случају не прати „талас” превођења српске и хрватске књижевности као остале скандинавске земље.

Наслов и поднаслов овог рада изискују извесна теоретска појашњења, пре свега у вези с појмом рецепције. Рецепција обично бива дефинисана као интеракција између текста и читаоца, и бави се дејством које текстови (књижевности и масовних медија) врше на читаоце, односно примаоце. Док су се раније теорије о медијској рецепцији заснивале на простом моделу типа *stimulus–response*, касније се увидело да примљена порука не одговара увек послатој, тј. у преносу поруке очигледно долази до интерференције и модификације саме поруке, те је уведен двостепенски модел по коме порука у првом реду стиже само мањем делу публике, тј. елити одређеног друштва, да би се тек потом посредовала другима, често у промењеном облику.

Први теоретски спис о рецепцији, Аристотелова *Поеџика*, изричито се бави интеракцијом текста и прималаца, наиме трагедијом која треба да изазива страх и жаљење да би на тај начин прочисти-

¹ Lexikonroman i 100.000 ord. Översättning från serbo-kroatiska av Adolf Dahi, Eva Šarčević, Katrin Sundius, Norstedts Förlag, Stockholm 1988 (електронско издање је из 2005. године, такође Стокхолм).

² En teatermeny. Översättning av Jon Miloš. Monitor Förlaget, Kristianstad 1994.

³ I översättning av Jon Miloš. Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 1995.

⁴ Leksikon-roman i 100.000 ord. Översatt från serbokroatisk af Anne Ulv. [Århus]: Centrum, 1989.

⁵ Leksikonroman med 100.000 ord. Översatt fra serbo-kroatisk av Nataša Ristivojević Rajković og Torstein Stiegler Seim. Oslo: Solum Forlag, 2004.

ла осећања гледалаца (κάθαρσις). У овом смислу је корисно подсетити се да се и реторика као дисциплина директно бави могућностима утицања на слушаоце, или пак гледаоце и читаоце. Кад говоримо или пишемо желимо да нас други разумеју, али, како Аристотел подвлачи, није свеједно *како* се ствари кажу. Књижевност, било да се ради о публикацијама или драмском извођењу на сцени, утиче на читаоце и гледаоце појединачно, али докле год се не испита начин на који утиче, није могуће говорити о рецепцији одређеног писца, или жанра, или пак одређене националне књижевности. Осим тога, за издавачке куће, за писце, за директоре позоришта, као и за социологе културе, и евентуалне цензоре, важно је управо како та писана реч или драмске представе утичу на групе људи. По немачким теоретичарима рецепције, Хансу Роберту Јаусу и Волфгангу Изеру, интеракција између књижевног дела и читаоца мора бити саставни део студија књижевности. На тај начин се студије књижевности формирају као динамичан процес јер се утицај књижевног дела мења током времена. Књижевна вредност дела, жанра или правца се може процењивати по томе колико и како се поглед на текст еволвира хронолошки гледано. У ову сврху је незаобилазан Јаусов појам „естетичке дистанце”, која означава разлику између погледа на уметничко дело у време његовог настанка и каснијих или савремених погледа (прихватања или негирања). Ту естетичку дистанцу је могуће замислити не само као дијахронну димензију него и у систему њеног синхронијског корелата, у оквиру кога је реч очигледно и о просторној дистанци када се говори или пише, нпр. о рецепцији једне националне књижевности у иностраном окружењу.

У овом смислу Јаус говори о *хоризонти* или *видокрућу очекивања* (*Erwartungshorizont*), имајући на уму да свако дело у тренутку свог појављивања одговара извесним очекивањима и односима у књижевности. У овакав хоризонт очекивања сврстава се и појава превода дела једног писца ван граница своје земље, односно све оно што тај превод прати и евоцира, и што се обично назива рецепцијом (превода) једног дела на страни језик (домет хоризонта, како аутора тако и прималаца књижевног дела, увек је омеђен традицијом). Свака тзв. „мала” земља сасвим природно очекује много од своје књижевности и нада се (позитивном) пријему вани, па се сходно томе интересује за рецепцију својих писаца у страним земљама. Такав је случај и са књижевношћу Југославије, односно Србије, у коју су се наде увек полагале⁶ и која је представљала, и још увек

⁶ Уп.: Гојко Божовић, „Култура, најбољи производ Србије”, *Полиџика*, 26. 01. 2008.

представља, меру присутности дотичне земље у другој. Ради се о аспекту који земље са јачим међународним положајем често занемарују или на који пак не стављају довољан нагласак, будући да се појављивање њихових дела у другим нацијама подразумева као нешто сасвим нормално и као саставни део међународног пласирања те културе.

Српска књижевна историја обилује истраживачким радовима који обрађују присуство српске књижевности у страним земљама, но и поред свега, тј. и поред свих чињеница које поседујемо, у суштини мало знамо о истинској интеракцији између књиге и читаоца. Тим пре је сасвим сигурно да је наше познавање узајамног деловања ова два система, тј. српских дела у преводу и скандинавских читалаца, у ствари скромно, ако не и минимално, јер технички материјал и средства којима се обрађује рецепција једног књижевног дела – тј. испитивања у облику интервјуа и анкете са читаоцима – у суштини обично не бивају узети у обзир, и нису ни предвиђени маркетингом издавачких кућа. Ситуација о којој је реч може донекле да се упореди са рецепцијом масовних медија: у првом реду порука, тј. књижевно дело, стиже најпре до елите, која посредује своје поимање садржаја „обичним” читаоцима. Али за разлику од порука масовних медија, које су у предности тиме што су у стању да непосредно и временски ефикасно прате учинак производа, чак уз коментарисање масовних медија уз помоћ комуникационих алата самих тих медија (*culture jamming*), књижевни садржаји, са свом својом вишезначношћу, испољавају и техничку немогућност ефикасне провере пријема, па је дефинитивно тешко доћи до сазнања о томе како поруке аутора или посредника утичу заиста на примаоце, тј. на књижевну публику у правом смислу те речи.

У суштини, кад погледамо бројна истраживања рецепције једне књижевности, у овом случају српске, увиђамо да се ради по правилу о реакцијама малог, често веома уског броја професионалних читалаца чије приказе и рецензије можемо прочитати у дневној штампи (која је данас преузела улогу часописа у представљању одређеног књижевног дела публици), као и у доста ретким студијама или интервјуима по књижевним часописима. Стога се мора констатовати да сумирање (издавачког) еха ширења једног књижевног феномена као што је *Хазарски речник* и разматрање стварног пријема и поимања литерарног дела самог по себи не представљају исту ствар.⁷

⁷ В.: Ханс Роберт Јаус, *Естетика рецејције*, прев. Дринка Гојковић, Нолит, Београд 1978, 56–57.

Пут од књиге (поруке) тј. од аутора до читаоца иде, у суштини, не тако ретко преко посредника. А да би се могло уопште говорити о комплетној рецепцији, потребно је познавати реакцију читалаца. У овом случају, међутим, тај пут или ланац наилази на препреку и бива заустављен, па се бављење „рецепцијом” српске (а и других) књижевности код стране читалачке публике своди у конкретним случајевима превасходно на регистровање писаца и дела који су преведени у дотичној земљи, заједно са оценама рецензента из дневне штампе или књижевних часописа (а које је далеко олакшано приступом дигиталним банкама података). Мора се, дакле, овом приликом истаћи да о рецепцији у правом смислу речи, тј. онако како је дефинисана у теорији рецепције, не може бити говора. Наше свесно избегавање термина *рецейција* у самом наслову овог рада те замена појмом *присусџва* стога је јасна индикација управо о томе да се, барем кад је реч о скандинавским земљама, до сада могло говорити углавном о регистрима, тј. списковном навођењу писаца и дела у скандинавским земљама заједно са оцазионалним оценама рецензента задужених за приказ дотичне публикације.⁸ Није реч, дакле, о интенционалном омаловажавању досадашњих достигнућа у приказу пријема дела српске књижевности од стране иностраних читалаца, штавише, ради се о веома занимљивим и корисним студијама, које тим пре доказују да је извесним стварима потребно дати право име.

Сматрамо стога да, са гледишта *рецейције*, бављење једним (српским) писцем у свету, ма колико он био познат, не даје праву слику ствари и само лажно екстраполира један тренутак из целог литерарног контекста, па је стога преглед *присусџва* српске књижевности у целовитости и у већој временској перспективи у скандинавском земљама далеко плодноснији⁹, како за историчност српске књижевности, тако и за стварање праве слике о могућностима скандинавских читалаца да се упознају са српском књижевношћу. „Теорија естетике рецепције не омогућава само да се смисао и форма књижевног дела појме у историјском развоју његовог разумевања. Она такође изискује и да се појединачно књижевно дело уврсти у његов ’књижевни низ’, да би се сазнало његово историјско место и историјски значај у повезаности искуства књижевности.”¹⁰ И управо полазну тачку за наша разматрања и повод

⁸ Најбољи и најсвежији пример ове врсте регистра јесте Hans Åkerström, *Bibliografi över serbisk, kroatisk, bosnisk, montenegrinsk skönlitteratur översatt till svenska*, Institutionen för slaviska språk, Göteborgs Universitet, Göteborg 2007.

⁹ У овом раду су узета у обзир само прозна дела објављена у посебним издањима.

¹⁰ Х. Р. Јаус, нав. дело, 73.

за шире бављење српском књижевношћу представља дело Милорада Павића, односно успех који је доживео лексикон-роман *Хазарски речник*, објављен на енглеском језику 1988. године – ради се о једном правом *breakthrough*-у који ниједан српски писац није доживео од када је Иво Андрић добио Нобелову награду 1961. године. Реч је о писцу о коме се пише у суперлативима, као најпревођенијем и најчитанијем, а *Хазарски речник* најчешће бива дефинисан као „прва књига XXI века”. Није ни чудо да је велики број Павићевих књига преведен, и то не само на такозване светске језике него и на језике периферије Европе, као и других континента. То нам сведочи и званични сајт Милорада Павића¹¹, где је могуће прочитати да је само у XXI веку објављено преко 100 превода његових књига на стране језике, што га управо у смислу већ поменутог теоретског појма видокруга очекивања смешта у ред оних од кога његови суграђани очекују, ове или неке друге године, титулу добитника Нобелове награде.

И управо је често навођење Милорада Павића као могућег српског нобеловца разлог због кога је потребно сагледати такво стање објективно, и пре свега са дистанце, и упитати се да ли је тако нешто уопште и могуће, ако се узме пре свега у обзир промена видокруга о коме говори Јаус.¹² У зависности од тачке гледања, период распрострањеног појављивања *Хазарског речника* у свету поклапа се са крајем кратког XX, или почетком XXI века, па није могуће занемарити историјске прилике које сачињавају веома важан фактор у обликовању позадине пријема Павићевог дела и српске књижевности у целини. Период између 1988. године (тј. године првог изласка из штампе *Хазарског речника* у Скандинавији) до данас је пун драматичних историјских догађаја. С падом Берлинског зида и нестанком социјализма у Европи престала је да постоји и Југославија, а низ нових самосталних држава је израсло на рушевинама бивше заједничке федеративне социјалистичке државе. Знамо сасвим добро да је свет (пре свега Запад) углавном видео српски национализам и наводну великосрпску политику као главног кривца за бруталне ратове на територији бивше Југославије и кажњавао Србију бојкотом, санкцијама и на крају бомбардовањима. У том смислу, сасвим стоји на месту када Павић

¹¹ www.khazars.com.

¹² Х. Р. Јаус, нав. дело, 61: „И онда када се јавља као ново, књижевно дело се не појављује као апсолутна новина у информационом вакууму, већ наговештајима, отвореним или скривеним сигналима, познатим обележјима или имплицитним упутствима предиспонира своју публику за сасвим одређени начин рецепције.”

сматра себе најпревођенијим писцем („Био сам најпознатији писац најомраженијег народа на свету – српског народа.”¹³), али исто тако треба здраворазумски погледати на чињеницу да се, како је то ефектно исказао Предраг Палавестра, Србија још увек налази „у црној рупи, изван света, у коме је доста поремећен сваки систем вредности”.¹⁴ И један и други аспект носе са собом последице, и то директно на највреднију сферу српског друштва – књижевност.

Но иако су ове две последње деценије – отприлике откако је први пут *Хазарски речник* преведен на стране језике – преломни период у историји Европе и Југославије, сматрамо да је неопходно направити статус једног ширег периода, дакле од тренутка када се у XX веку српска и југословенска књижевност, захваљујући додели Нобелове награде Иви Андрићу, изразитије пробила у свет.¹⁵ На тај начин, смештањем последњих културних деценија српске књижевности у одговарајуће историјске оквире, без којих није могуће објективније сагледавање чињеничних фактора и претензија ка решењу проблема, омогућава се увиђање да ли и како су историјски догађаји утицали на превођење српске (и хрватске) књижевности у скандинавским земљама, као и да ли се превасходно негативан став Западне Европе и Америке према Србији одразио у Скандинавији на присуство књижевности чији је Милорад Павић активан део. Још једном се треба подсетити да је изолација Србије почетком деведесетих година XX века била потпуна. Не само на политичком и економском, него и на културном и научном пољу. Неколико примера јасно сведоче о апсурдности ситуације, која очигледно и даље доводи до недостатка разумевања за културну комуникацију и размену: енглески контроверзни виолиниста Најџел Кенеди био је оштро критикован у својој земљи и ван ње зато што је одржао концерт у Београду одмах после бомбардовања. Још увек је свежа вест из 2006. године којом је јављено да је Градски савет Диселдорфа решио да поништи одлуку жирија о додели Хајнеове награде аустријском писцу Петеру Хандкеу због његове политичке неподобности и зато што је 1996. године у есеју *Eine winterliche Reise zu den Flüssen Donau, Save, Morawa und Drina oder Gerechtfertigkeit für Serbien*¹⁶ бранио Србију. Америчком шахисти Бобију Фишеру је одузет амерички пасош, па је до своје

¹³ www.khazars.com.

¹⁴ *Вечерње новосиш*, 13. 10. 2007.

¹⁵ У Шведској и Норвешкој су преводи романа *На Дрини ћуџирија* били објављени већ пре доделе Нобелове награде Иви Андрићу, тачније 1960. године.

¹⁶ Издање на српском: Петер Хандке, *Зимско џуџовање до река Дунава, Саве, Мораве и Дрине или Правда за Србију*, Октоих, Подгорица 1996.

смрти (2008) био принуђен да живи у емиграцији, само зато што је одиграо тзв. „Revenge Match of the Century” са руским шахистом Борисом Спаским у Београду 1992. године. Користим прилику да наведем један мање драматичан али такође значајан пример земље којој припадам: за време ратова на Балкану Данско министарство просвете је било зауставило свако покривање путних трошкова истраживачима са данских универзитета који су у научне сврхе желели да путују у Србију.¹⁷

Сви ови фактори условљавају да се не ограничимо само на *ћрисусћиво* Милорада Павића у Скандинавији већ да, подстакнути контроверзношћу која је везана за име Милорада Павића и појаву *Хазарског речника* као симбола промене призме гледања на српску књижевност у културним срединама Запада, обрадимо *ћрисусћиво* српске (и хрватске) књижевности у три скандинавске земље, у Данској, Норвешкој и Шведској, и то од 1960. до 2007. године. Намера је да оваквим свеобухватним прегледом српске (и хрватске) књижевности у земљама севера Европе установимо одговоре на следећа питања:

- Како се учесталост превода до 1990. године распоређује национално?
- Да ли је 1990. година била преломна, тј. да ли је после те године опао број превода српских аутора?
- Да ли су ратови у бившој Југославији и прилике у новонасталим самосталним државама привукли нарочиту пажњу у објављивању превода из тих новонасталих држава?
- Да ли је и у земљама Скандинавије Милорад Павић најпревођенији српски писац?

У ту сврху подвлачимо да је тежиште рада стављено на српску књижевност, док хрватска књижевност служи као *tertium comparationis*.

¹⁷ Ова мера је, међутим, касније повучена, тако да је 2004. године групи данских студената и професора био омогућен студијски боравак у Београду захваљујући донацији универзитета у Копенхагену и Орхусу.

*Дела српске и хрватске књижевности преведена
на дански, шведски и норвешки
Посебна издања 1960–2007*

	Данска	Шведска	Норвешка
1960		<i>На Дрини ћуџија</i> (Андрић) <i>Травничка хроника</i> (Андрић) <i>Црвени џеџао леџи џрема небу</i> (Булатовић)	<i>На Дрини ћуџија*</i> (Андрић)
1961	<i>Приче из Југославије</i> (Андрић) <i>Црвени џеџао леџи џрема небу</i> (Булатовић) <i>Далеко је сунце</i> (Ћосић) <i>На Дрини ћуџија</i> (Андрић)	<i>Вук и звоно</i> (Булатовић) <i>Везиров слон</i> (Антологија југословенских приповедака)	<i>Далеко је сунце*</i> (Ћосић)
1962	<i>Излеј у небо</i> (Олујић)	<i>Проклеџа авлија</i> (Андрић) <i>На Дрини ћуџија</i> (Андрић) <i>Велијовци</i> (Збирка приповедака) (Андрић)	<i>Травничка хроника*</i> (Андрић) <i>Излеј у небо</i> (Олујић) <i>Црвени џеџао леџи џрема небу</i> (Булатовић)
1963	<i>Госпођица</i> (Андрић) <i>Југословенски гласови</i> (Антологија)	<i>Повраџак Филија Лаџиновића</i> (Крлежа) <i>Мониенеџро**</i> (Билас)	
1964	<i>Проклеџа авлија</i> (Андрић) <i>Повраџак Филија Лаџиновића</i> (Крлежа) <i>Ауџиобиоџрафија</i> (Нушић)	<i>Руке</i> (Маринковић)	<i>Пролеђа Ивана Галеба**</i> (Десница)
1965		<i>Расџусџи</i> (Вучо) <i>Рибање и рибарско џриџоварање</i> (Хекторовић)	<i>Повраџак Филија Лаџиновића</i> (Крлежа)
1966	<i>Труџи</i> (Збирка приповедака) (Андрић) <i>Ђаволи долазе</i> (Булатовић)	<i>Проклеџа авлија</i> (Андрић) <i>Јелена</i> (Збирка приповедака) (Андрић)	<i>Херој на маџарцу*</i> (Булатовић)
1967	<i>Херој на маџарцу</i> (Булатовић) <i>Јелејска џора</i> (Лалић)		
1968		<i>Херој на маџарцу</i> (Булатовић)	
1969	<i>Приче из Југославије</i> (Антологија)		
1970			
1971	<i>Руке</i> (Маринковић)	<i>Сџровод у Терезијенбуџу</i> (Збирка приповедака) (Крлежа)	
1972			<i>Проклеџа авлија</i> (Андрић)
1973			
1974			
1975	<i>Живоџи срџскоџ десџоџија</i> <i>Сџефана Лазаревића</i> (Костанецки)		

1976			
1977			
1978			
1979	<i>Травничка хроника</i> (Андрић)		
1980			
1981	<i>Биоској у кућији</i> <i>шибица</i> (Стојшин)		
1982		<i>На рубу њамеји</i> (Крлежа)	
1983	<i>Гробница за Бориса</i> <i>Давидовича</i> (Киш) <i>Уста њуна земље</i> (Шћепановић) <i>Лилика</i> (Михаиловић)	<i>Бацџа њејео</i> ** (Киш)	
1984	<i>Gullo Gullo</i> (Булатовић)		<i>Гробница за Бориса Давидовича</i> (Киш)
1985	<i>Кад су цвѣјале њикве</i> (Михаиловић)	<i>Гробница за Бориса Давидовича</i> (Киш)	<i>Пријовѣјке</i> (Лазаревић)
1986		<i>Пѣшчаник</i> (Киш)	
1987		<i>Кад су цвѣјале њикве</i> (Михаиловић)	
1988		<i>Хазарски речник</i> (Павић) <i>Енциклоједија мрѣвих</i> (Киш)	<i>Ујојреба човека</i> (Тишма)
1989	<i>Краљевска уџарска</i> <i>домобранска новела</i> (Крлежа) <i>Хазарски речник</i> (Павић)	<i>Од седам до њри</i> (Капор)	<i>Ех Ронто</i> (Андрић)
1990		<i>Гробница за Бориса Давидовича</i> (Киш)	<i>Мара Миросница</i> (Збирка приповедака) (Андрић)
1991			
1992	<i>Бацџа њејео</i> (Киш) <i>Форсирање романа</i> <i>реке</i> (Угрешић)		<i>Дерџи и смрѣ</i> (Селимовић) <i>На Дрини њурија*</i> (Андрић) <i>Енциклоједија мрѣвих</i> (Киш)
1993	<i>На Дрини њурија</i> (Андрић) <i>Балкан екѣрес</i> ** (Дракулић) <i>Убијање Сарајева</i> (Вуковић)	<i>Балкан екѣрес</i> (Дракулић)	<i>Снеџ у Ајѣни</i> (Стевановић) <i>Пријовѣјке из Босне</i> (Андрић) <i>Десѣја враџа њакла</i> (Хукановић) <i>Убијање Сарајева</i> (Вуковић)
1994	<i>Злајѣин дневник</i> (Филиповић) <i>Снеџ у Ајѣни</i> (Стевановић) <i>Умјѣјни орао</i> (Павличић)	<i>Заувек и дан више</i> (Павић) <i>How We Survived Communism and Even laughed</i> ** (Дракулић) <i>Живоѣиѣс Малвине Трифковић</i> (Ковач) <i>Губилишѣје</i> (Ковач) <i>Злајѣин дневник</i> *** (Филиповић) <i>Трилоџија о снеџу и ѣсима</i> (Стевановић) <i>Ујојреба човека</i> (Тишма) <i>Сеобе</i> (Црњански)	<i>Балкан екѣрес</i> (Дракулић) <i>Злајѣин дневник</i> *** (Филиповић)

1995	<i>Сарајевска џуџа</i> (Симић) <i>У њој њаљубљу</i> (Арсенијевић)	<i>Унутрашња сѝрана вејѝра</i> (Павић) <i>How We Survived Communism and Even Laughed</i> (Дракулић) <i>Пријовейке</i> (Андрић) <i>У њој њаљубљу</i> (Арсенијевић) <i>Мраморна кожа</i> (Дракулић)	<i>Кайо</i> (Тишма) <i>Сарајевска џуџа</i> (Симић) <i>У њој њаљубљу</i> (Арсенијевић) <i>How We Survived Communism and Even Laughed**</i> (Дракулић) <i>На Дрини ђујрија*</i> (Андрић)
1996	<i>Ўјојтребa човека</i> (Тишма)	<i>Тврђава</i> (Селимовић) <i>Крисѝалне рещейке</i> (Ковач) <i>Кафић Евроја</i> (Дракулић)	<i>Љубав је сихирбаз, бабо</i> (Баздуљ Хубијар)
1997		<i>Божанска џлад</i> (Дракулић) <i>Убисѝво с ѝредумицљајем</i> (Селенић) <i>Драџи мој Пејѝровићу</i> (Данојлић)	
1998	<i>Божанска џлад</i> (Дракулић)	<i>Осѝрво</i> (Селимовић) <i>Дервиш и смрѝ</i> (Селимовић) <i>Књиџа о Блaму</i> (Тишма)	<i>Божанска џлад</i> (Дракулић)
1999	<i>Анђела</i> (Арсенијевић)	<i>Као да ме нема</i> (Дракулић) <i>Estmarch</i> (Јокановић)	<i>Књиџа о Блaму</i> (Тишма) <i>Као да ме нема</i> (Дракулић)
2000	<i>Кайо</i> (Тишма) <i>Мамац</i> (Павличић) <i>Као да ме нема</i> (Дракулић)	<i>Музеј безувейѝне ѝредаје</i> (Угрешић)	
2001			
2002	<i>На Дрини ђујрија</i> (Андрић)	<i>Холоџрама сѝраха</i> (Дракулић)	<i>Дундо Мароје</i> (Држић) <i>Травничка хроника*</i> (Андрић)
2003		<i>Одбрана и ѝоследњи дани</i> (Пекић) <i>Рани јади</i> (Киш)	<i>Вере и завере</i> (Тишма) <i>Музеј безувейѝне ѝредаје****</i> (Угрешић)
2004	<i>Они не би ни мрaва зџазили**</i> (Дракулић)	<i>Viick Rivera</i> (Јерговић)	<i>Хазарски речник</i> (Павић)
2005	<i>Геџ и Мајер</i> (Албахари)	<i>Хазарски речник</i> (Павић) (електронско издање) <i>Минисѝарсѝво боли</i> (Угрешић)	<i>Они не би ни мрaва зџазили**</i> (Дракулић) <i>Израњање</i> (Марковић)
2006	<i>Библиотѝка</i> (Живковић)	<i>Као да ме нема</i> (Дракулић)	<i>Минисѝарсѝво боли****</i> (Угрешић)
2007	<i>Минисѝарсѝво боли</i> (Угрешић)	<i>Фрида, аналѝомѝа самоубојсѝва</i> (Дракулић)	

* преведено са енглеског.

** преведено са немачког.

*** преведено са француског.

**** преведено са холандског.

Као што је могуће видети из горе наведене схеме, преводиоци, односно издавачи у Данској, Шведској и Норвешкој су од почетка следили тенденцију усвојену у осталим земљама Западне Европе. Иако све три земље показују извесне посебности у избору

српских (и хрватских) писаца, може се рећи да нема великих одступања од *евројског* промовисања писца и дела. То помањкање „самосталности” може се објаснити тиме што су стварни познаваоци српске (и хрватске) књижевности, тј. стручњаци на универзитетима или преводиоци, само у изнимним случајевима могли, поред познатих и признатих писаца, да пласирају писце по свом избору и укусу.¹⁸ У скандинавским, као и у многим другим малим и мањим земљама, издавачи су се упознали са остварењима мање познатих књижевности преко већ постојећих енглеских, немачких, француских, па чак и холандских превода. Можда се може закључити да се тада радило о извесном помањкању квалификованих преводилаца. У Норвешкој су, на пример, Андрићеви романи *На Дрини ћуџрија* и *Травничка хроника*, као и Ћосићев роман *Далеко је сунце*, у почетку били преведени са немачког језика. У деведесетим годинама ХХ, као и у првој деценији ХХI века разлог томе је био другачије природе: изгледа да су издавачи очигледно толико журили са објављивањем да нису имали времена да нађу преводиоце са српскохрватског језика.

Приложена схема нам такође јасно казује да је додељивање Нобелове награде Иви Андрићу имало свог учинка (као што се уосталом и могло очекивати), тако да је у све три скандинавске земље у периоду од 1960. до 1990. године доминирала српска књижевност¹⁹, мада се наравно примећује да је после књижевног продора у шездесетим годинама уследио период у коме је интересовање опало, дакле у седамдесетим годинама, да би у осамдесетим годинама опет дошло до пораста у објављивању превода српске и хрватске књижевности. Са избијањем грађанских ратова у Југославији ова се тенденција знатно променила. Тежиште је било на политичким збивањима. Од 1993. године доминира тзв. *fiction* заједно са есејистичком књижевношћу, а обе се директно баве ратним збивањима или приликама у Милошевићевој Србији (Сте-

¹⁸ Изузетак чини норвешки слависта Свејн Менесланд (Svein Mønnesland), који је као издавач у деведесетим годинама ХХ века у Норвешкој представио и сам превео дела босанске књижевности: Резак Хукановић, *Helvetes tiende port (Десећа вратица пакла)*, Syress, Осло 1993; Нура Баздуљ Хубијар, *Kjærligheten er en sihirbaz (Љубав је сихирбаз, бабо)*, Syress, Осло 1996.

¹⁹ И поред каснијих, понекад апсурдних дискусија о националној припадности појединих писаца са територије бивше Југославије, сматрамо да је декларисање самих аутора, као и њихово деловање и присуство у српској односно хрватској књижевности, од одлучујућег значаја. Зато сврставамо Иву Андрића, и поред његовог ранијег присуства у хрватској књижевности, међу српске писце. А исто сматрамо и за Мешу Селимовића, Миодрага Булатовића, Данила Киша, Васка Попу и Владана Десницу, на пример, који су се или изричито изјаснили као српски писци, или су делом своје књижевне делатности припадали српској литератури.

вановић, Филиповић, Симић, Вуковић, Угрешкић, Дракулић, Арсенијевић). Ова књижевност има, без изузетака, антиратну, критичку тенденцију. Но, и поред тога мора се признати да се и даље објављује белетристика. И да и даље доминирају српски писци.

У одговору на последње питање примећује се, наравно, да је Павић присутан са преводима својих дела у све три скандинавске земље, иако се у поређењу са преводима који су објављени на светским језицима ради о веома скромном присуству. Значајно је да, док се Павић, на пример, скоро сваке године појављује на англосаксонском језичком подручју и док руска читалачка публика показује праву усхићеност према најчитанијем српском писцу у Русији²⁰, интересовање издавача за дела Милорада Павића у скандинавским земљама дефинитивно је опало, тако да се може говорити о тако рећи епизодном карактеру пријема Павићевог дела у скандинавском окружењу. Појављивање превода *Хазарског речника* у Норвешкој 2004. године би, на први поглед, могло да укаже на то да су норвешки издавачи од скоро „открили” Павића: ради се, међутим, о иницијативи у којој су удела имали лектори са Катедре за скандинавске језике и књижевности Филолошког факултета у Београду, а није искључено да је томе допринела и чињеница да је Павић норвешкој издавачкој кући бесплатно уступио права.²¹

Last but not least: један занимљив податак нам говори о индиректном присуству Милорада Павића у Данској. У данском часопису за музику, *Dansk Musik Tidsskrift*, музиколог Пер Ерланд Расмусен пише између осталог о композицијама за клавир данског композитора Могенса Кристенсена које су се појавиле под насловима: *Несјале њесме њринџезе Ајњех*, *Хазарска ољледала* и *Прича о Адаму Руханију*. „Све три [композиције]”, коментарише Расмусен, „инспирисане су необичном књигом југословенског савременог писца Милорада Павића: *Хазарским речником*, који је 1988. објављен на данском. Најнеобичније код ове књиге јесте да је у исто време и роман и лексикон (!), јер нема поређана поглавља, него се састоји од натукница по алфаветском редоследу.”²² Расмусен затим

²⁰ Сергеј Мешчерјаков, „Рецепција стваралаштва Милорада Павића у Русији”, *Лейойис Мајице срјске*, год. 182, књ. 478, св. 4, октобар 2006, 676.

²¹ „*Хазарски речник* ускоро на норвешком. Павић бесплатно уступио право”, *Глас јавносии*, 16. 11. 2000: „Издавачка кућа Solum forlag из Осла затражила је право да објави норвешки превод романа *Хазарски речник* Милорада Павића. Дело би било уврштено у репрезентативну колекцију ‘20. век’ у којој су, између осталих, Песоа, Коргасар, Буцати, Платонов... Милорад Павић је прихватио понуду и у знак захвалности на помоћи коју ових дана Норвешка упућује нашој земљи бесплатно уступио права као донацију норвешком издавачу и читаоцима.”

²² Per Erland Rasmussen, „Komponisten Mogens Christensen debuterer”, *Dansk Musik Tidsskrift*, 1993–1994, nr. 2, 51–56: „Disse har alle baggrund i en usædvanlig bog af den nulevende jugoslaviske forfatter Milorad Pavić: Khazarernes

наставља: „Радња – или боље речено радње – развијају се на три временске разине, у IX, XVI и XX веку. (...) Могенс Кристенсен налази да је мисао о томе да нелинеарна форма може да ствара кохерентно кружење на другом плану фасцинантна али и веома изазовна.”²³ Очигледно је да хазарско схватање времена као нелинеарног и цикличног стоји у тесној вези са природом и структуром музике. Парадоксално, управо један други медиј, као што је сложена архитектура музике, пружа могућности за ново читање „најчитанијег” дела српске књижевности. Може бити да се ради о смеру померања у начину на који извесно дело доживљава успех (*Horizontwandel*) о коме говори Јаус, тј. о извесној промени парадигме, а све у оквиру оне „илузије трајности”²⁴ једног писца која претпоставља колективну основу у простору и времену.

Bog, der udkom på dansk i 1988. Det mest usædvanlige ved bogen er, at den på en gang er roman og leksikon (!), idet den ikke er består af fortløbende kapitler, men af alfabetisk ordnede artikler.”

²³ Исто: „Selve handlingen – eller rettere: handlingerne – bevæger sig på tre tidsplaner: i 9., i 16. og i 20. århundrede. (...) Mogens Kristensen finder tanken om, hvorledes en non-lineær form kan danne sammenhængende kredsløb på et andet plan, både fascinerende og særdeles udfordrende.”

²⁴ Robert Escarpit, *Das Buch und der Leser: Entwurf einer Literatursoziologie*, Opladen, Köln 1961, 117.